

სალომე ბახია-ოქრუაშვილი

ქართველი ხალხის ეთნოკულტურული ურთიერთობები ცენტრალური კავკასიის ხალხებთან: სოციალური ურთიერთობები

ცენტრალური კავკასიის ხალხებთან ქართველთა ურთიერთობები წარმოსახულია რაჭველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის მაგალითზე. გეოგრაფიულ-ბუნებრივი თვალსაზრისით რაჭა დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მდინარე რიონისა და მისი შენაკადების ხეობაში მდებარეობს. ჩრდილოეთით მას მდინარე რიონისა და მდინარე ჭანჭახის სათავეებთან კავკასიონის ქედი, სამხრეთ - იმერეთი ესაზღვრება. აღმოსავლეთით - შიდა ქართლისაგან ჯეჯორის ხეობით უღვირის ქედითაა გამოყოფილი, დასავლეთით - მას ლეჩხუმი ესაზღვრება.

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რაჭა ძველთაგან სამ კუთხედ იყოფოდა - მთის რაჭა, ზემო რაჭა და ქვემო რაჭა. ზემო და ქვემო რაჭას შორის საზღვარი მდ. რიონზე ხიდისკარის ვიწრობებში სოფ. წესის მახლობლად გადიოდა და გადის. ამჟამად რაჭის ტერიტორია ონისა და ამბროლაურის მუნიციპალიტეტებს მოიცავს. XIX საუკუნეში რაჭა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული თვალსაზრისით რუსეთის იმპერიის, ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობაში შედიოდა, თანამედროვე მთის რაჭა ზღვის დონიდან 2300 მ, აღემატება. ყველაზე მაღლა მდებარე სოფლებია ლები (1550 მ.), ჭიორა (1500 მ.), გლოლა (1400 მ.) (რეხვიაშვილი 1977 : 7).

... „მზღვრის რაჭას: აღმოსავლეთ კუდაროსა, წონისა და ფანის მდინარის შორისი მთა, და კავკასი კედელა, და მუნიდამ ჩრდილით წასული კავკასივე, ვიდრე დიგორის კავკასამდე, რაჭა გლოლასა და ჟღელეს შორისი; სამჯრით წონიდამ წამოსული მთა დასავლეთად აღმოსავლეთიდამ, ვიდრე არპანისა და

დღნორამდე, გაჭრილი რიონისაგან მუნ და მთასა ამას საერთოდ უწოდებენ რაჭის მთას, ხოლო განყოფით დღნორს ზეით წმიდის გიორგისას, მესამე გაჭრილს, ნაქერალას, ველევს, სალორეს, გარჯილას, ნაჯიხურევს, სანალიკეს და კეცებს, ამ მთათა ჩრდილოთ კერძი არს რაჭისა და სამჭრეთის კერძი - გარჯილა-ნაჯიხურევ-სანალიკე-კეცებისა - არს არგუეთისა, და მდინარენიც ეგრეთვე; დასავლეთით მზღვრის სალორის მთიდამ დღნორამდე, და მთა გუელის თავისა" ... ამ საზღვართ შინაგან არს რაჭა, ფრიად მაგარი მთითა, კლდითა, ჳრამითა, ჳევითა და ტყითა, შეუალი გარე მტრისაგან" (ქც 1973 : 769-770)

რაჭა უძველესი დროიდან ქართველებით იყო დასახლებული და ამჟამადაც მოსახლეობის საკმაოდ ერთგვაროვანი ეროვნული შემადგენლობით გამოირჩევა. ასეთ გარემოებას ხელი იმ ფაქტმა შეუწყო, რომ საქართველოს ეს კუთხე საკმაოდ მოცილებით მდებარეობს მთავარი საკომუნიკაციო მაგისტრალებიდან და აქ უფრო ნაკლებად ხდებოდა მოსული მოსახლეობის დამკვიდრება. უკანასკნელ ხანებამდე მხოლოდ ქალაქ ონში და სოფელ ლაილაში ცხოვრობდნენ ებრაელები და მცირე რაოდენობით სომხები (ჯაოშვილი 1960 : 84-85; „დროება“, 1862).

ჩრდილო-კავკასიელ ხალხებში XIX საუკუნის და XX საუკუნის დასაწყისში მეზობელ ხალხებზე, მათ შორის, ქართველებზე თავდასხმებისა და ყაჩაღობის, ტყვეთა გატაცების შედეგად გამდიდრებული ბელადები, როგორც საკუთარი ნათესავების, ისე სოფლის ღარიბი გლეხების ჩაგვრა-ბატონობით იყვნენ დაკავებულნი.

ს. მაკალათია მთის რაჭის ფეოდალიზმის შესახებ წერს - „ქართველი მთიელებისთვის მუდამ საზიზღარი იყო ბატონყმობის მახინჯი ფორმა, ამიტომ ის მას გააფთრებით ებრძოდა... კავკასიონის ქედში შემოჭრილი რაჭის ფეოდალების წინააღმდეგ ბრძოლა რაჭველებმა დაიწყეს. არეშიძენი თურმე მეტად ავინროვებდნენ ღებულებს საბეგრო გადასახადებით და ყმური სამსახურით. ბოლოს ისე გაკადნიერდნენ, რომ „პირველი ღამის

უფლებაც” მოუთხოვიათ. ამას კი მთელი ღები აუღელვებია, ხალხმა პირი შეკრა და გადანყვიტა მოძალადე მებატონეების ამოხოცვა.

ამ შეთქმულებას სათავეში ზვიად ლობჯანიძე ჩადგომია... სოფელს მისთვის დახმარება შეუფიცია. ერთ მშვენიერ დილას, როდესაც ძმანი არეშიძენი სანადიროდ მიემგზავრებოდნენ, ღებლები ჩასაფრებიან და ამოუხოცავთ” (მაკალათია 1987 : 29).

რაჭის მაზრაში ბატონყმობა 1865 წელს გაუქმდა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, რუსეთის იმპერიაში ჩატარებული საგლეხო რეფორმის მემამულური ხასიათი დასავლეთ საქართველოში გაძლიერებული ყოფილა გამოქვეყნებული დამატებითი წესებით. ნადელის გამოსასყიდი ღალის გადახდა მიძიმე ტვირთად დაედო გლეხოებას. ფეოდალიზმის ეს ძლიერი გადმონაშთი 1913 წლამდე შემორჩა და ღიდად აბრკოლებდა სოფლის მეურნეობის განვითარებას (ანთაძე, 1961 : 69). მიწის სიმცირისა და გეოგრაფიულ-ბუნებრივი პირობების გამო, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი სხვა საშუალებებითაც ცდილობდა ესარგებლა. ისინი იძულებულნი იყვნენ საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში საკუთარი შრომითი რესურსებით დამატებითი შემოსავალი ემოვნათ, რომ ოჯახი გამოეკვებათ. ასე მაგალითად: ჩვენ „აფხაზეთში საველე-ეთნოგრაფიული მასალების შეკრების დროს დავაფიქსირეთ, რომ აფხაზებს სხვა კუთხის ქართველებთან - მეგრელებთან, გურულებთან, იმერლებთან ერთად ხის სახლებსა და სამეურნეო ნაგებობებს რაჭველებიც უშენებდნენ.

რაჭის მაზრაში მღინარე ჯეჯჯორის მარცხენა ნაპირას ძველი დროიდან რკინის დამუშავებას მისდევდნენ. რკინასა და ღითონს იღებდნენ, 1826 წლიდან კი, სოფელ წედისში რკინის გამოსადნობი 19 ბრძმედი მოქმედებდა. სწორედ ამ წედისური რკინისაგან, ადგილობრივი ხელოსნები მინათმოქმედების იარაღებს - ცელს, თოხს, ცულს, ნამგალს, წალდს და სხვ. ამზადებდნენ და სხვადასხვა პუნქტებსა და ბაზრებში ჰყიდდნენ. ისინი ხელოსნობის საქმიანობის დამუშავებას მხოლოდ

შემოდგომითა და ზამთრობით მისდევდნენ. ნედისის საბადოების დამუშავების დროს მათ ადგილობრივი მცხოვრებლებისგან „ამხანაგობები“ და „მოზიარეობა“ ჰქონდათ ჩამოყალიბებული. ასე ერთიანად აწარმოებდნენ რკინას. ისიც ცნობილი ხდება, რომ მათ ადგილობრივი რკინის გამოდნობის წესი სცოდნიათ, რასაც საიდუმლოდ ინახავდნენ (იობაშვილი 1983 : 41).

უმიწანყალო გლეხები, ბუნებრივია, ცდილობდნენ თავისი ოჯახის ახლოს შემოსავლის სხვა წყაროები გაეჩინათ. ამიტომაც შინამრენველობა-ხელოსნობას, მეურმე-გადამზიდაობას ჰკიდებდნენ ხელს, ხე-ტყის სარეწებში ებმებოდნენ და სხვა. მაგრამ, ხშირ შემთხვევაში, გალატაკებული გლეხები ადგილზე სამუშაოს ვერ ასრულებდნენ და იძულებულნი ხდებოდნენ სხვა მხარეებსა და ქალაქებში ეძებნათ არსებობის საშუალებანი (საქართველოს ისტორიის ..., 1970 : 356-357).

ასე მაგ., XIX საუკუნის შუახანებამდე, როცა მეურნეობას ნატურალური ხასიათი ჰქონდა და აუცილებელი იყო სოფლის მეურნეობისთვის იარაღის დამზადება ან სამეურნეო და საცხოვრებელი ნაგებობების მშენებლობა, მთის რაჭის მოსახლეობა, რომელსაც ხელოსნობა კარგად ეხერხებოდა, ჩრდილო კავკასიაში გადადიოდნენ და კავკასიელ მეზობლებს ეხმარებოდნენ. გარდა ნაგებობებისა, ისინი საოჯახო სხვადასხვა ნივთებსაც - ავეჯს აკეთებდნენ. ამავე დროს ხელოსნობისათვის საჭირო იარაღებს ჰყიდდნენ. სამაგიეროდ, მთის რაჭის მაცხოვრებლები ჩრდილო კავკასიელებისაგან იძენდნენ მარცვლეულს, სურსათ-სანოვაგეს და იქაურ საქონელს.

გარდა სახელმწიფო გადასახადებისა, რაჭის მაზრის სახელმწიფო და საბატონო გლეხები ხაზინას საერობო გამოსაღებსაც აძლევდნენ. თითოეული კომლი, განურჩევლად უწყებისა და ეკონომიკური მდგომარეობისა, იხდიდა 1 მანეთსა და 35 კაპიკს [საქართველოს ისტორიის ..., 1970 : 351]. არც ერთი კატეგორიის გლეხის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა არ ყოფილა საერთოდ სახარბიელო, მაგრამ მა-

ტერიალური უზრუნველყოფის თვალსაზრისითაც ისინი მაინც განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან. მიწით მომარაგების მიხედვით, მაგალითად, პირველ ადგილზე სახაზინო გლეხები იყვნენ, მეორეზე - ხიზნები, მესამეზე - დროებით ვალდებულნი და მეოთხეზე - მესაკუთრე გლეხები (საქართველოს ისტორიის ..., 1970 : 566).

უნერაში, მაგალითად, XIX საუკუნეში ოჯახები უკვე დიდი და მრავალრიცხოვანი არ იყო, ისინი 6-7 სულისაგან შედგებოდნენ და მათ 1 ქცევა (900 კვ. საჟენი) სათესი გააჩნდათ, რომელიც 20 ფუთ სიმიდს, ქერს ან ხორბალს აძლევდა. ასე რომ, უნერაში არსებული ოჯახები, რაც ზამთრისთვის შემოსავლის ნაწილი აკლდებოდათ, ცდილობდნენ, მთელი წლის მანძილზე ოჯახში რამოდენმე ძროხა, ხარი, ცხვარი, თხა ჰყოლოდათ და რძის თუ საქონლის გაყიდვით გარკვეული თანხა შეეგროვებინათ. თავისი უძველესი ჩვეულების წესის თანახმად, წესის ოჯახის ქალები ქალიშვილებსაც ათხოვებდნენ, მზითევსაც ამზადებდნენ, ხოლო შემდგომ საქმროებისგან ოჯახის მდგომარეობის გათვალისწინებით 80-დან 300 მანეთამდე საჩუქრად ფულსაც იღებდნენ (Ломидзе 1897 : 199).

რაც შეეხება მთის რაჭას, არათუ XIX საუკუნეში, არამედ XX საუკუნის დასაწყისშიც, გლოლაში დიდი ოჯახებით ცხოვრობდნენ. ასე, მაგ., ალ. ვაშაკიძის ცნობით, გლოლაში 1912 წელს 45 კომლი ცხოვრებულა და თითოეული კომლი 35-60 სულისაგან შედგებოდა. სოფელ სამაროვანში ღურშევის ვაკის თავზე, სოფელ გლოლადან 10 ვერსზე 150 კომლი ქართველი ცხოვრებულა, რომლებიც ვაჟკაცობით ყოფილან განთქმულნი. ჩვეულებად ჰქონიათ ოცდახუთ წლამდე არც ვაჟს უნდა შეერთო ქალი და არც ქალი უნდა გათხოვილიყო. ეს ხალხი ეკონომიკური მდგომარეობის გამო დუშეთში გადასახლებულან... გლოლაში მაშინ ქერს თესდნენ და პურს, სიმიდნი იქ არ მოდიოდა. საერთოდ, აქ მოსავალი ნაკლები სცოდნია. აქაურ ხალხს შემოსავალი მხოლოდ საბალახოსგან ჰქონიათ - საქო-

ნელს, ყველს, ერბოს, კარაქს. სიმინდს ისინი ყიდულობდნენ (ვაშაკიძე 1912 : 3).

რა შეიძლება ითქვას მთის რაჭის ჩრდილო კავკასიელებთან მეზობლებზე? მათთან რაჭველებს ძველთაგანვე როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი ურთიერთობა ჰქონდათ. ს. მაკალათია ამის შესახებ წერდა:

... მთის რაჭველებს მეზობელი მთიელები აწუხებდნენ, რომლებიც ქურდულად გადმოდიოდნენ უღელტეხილის ციცაბო ბილიკებით და მათ სოფლებს ესხმოდნენ თავს. ერეკებოდნენ ჯოგებს, ტყვეებს და ნაძარცვი ნადავლით ისევ უკან ბრუნდებოდნენ. ეს მეზობლებს შორის შურისძიების და სისხლის აღების საშინელ გრძნობებს აღვიძებდა, იმართებოდა დასრულებული ლაშქრობები. თავდაცვისთვის საჭირო იყო კოშკები და დუროიანი სახლები მაღალი გალავანით შემოზღუდული, სადაც შესაძლებლობა იქნებოდა გამაგრება და ქონების გადამალვა. მშვილდ-ისრით თუ კაჟიანი თოფით შეიარაღებული მთიელები ამ კოშკების მწვერვალიდან ზვერავენ შემოპარულ მტერს და ისინი მუდამ მზად უნდა ყოფილიყვნენ მათ შესახვედრად. და მართლაც, მთის რაჭას არაერთხელ უქცევია მტერი უკან კარზე მომდგარი (მაკალათია, 1987: 35). ამ მტრობას, ცხადია, ნადავლის მოპოვების სურვილი ასაზრდოებდა, რომელშიც მთელი თემი იღებდა მონაწილეობას და ნადავლიც ასევე ყველა მონაწილეს ხვდებოდა.

ცენტრალური კავკასიიდან მთის რაჭის მეზობლები იყვნენ ყარაჩაელები, ბალყარელები და ოსები (დიგორელები). მიუხედავად ზემოთქმულისა, რაჭველებს ამ მხარის მოსახლეობასთან კარგი და მეგობრული ურთიერთობაც ჰქონდათ.

1868-1885 წლიდან ყარაჩას მოსახლეობის საცხოვრებელი ადგილი იყო თებერდასა და ყუბანის რაიონებში, ყარაჩაელთა ძირითადი მასის საცხოვრებელი ყარაჩა, მცირე-ყარაჩა, ზელენჩუკის, უსტ-ჯეგაუტინსკის, პრიკუბანსკის, პრედგრადნენსკის რაიონებშია, ყარაჩა-ჩერქეზეთის რუსეთის ფედერაციის

ავტონომიურ ოლქში. ყარაჩას მაღალი რაიონები ალპური საძოვრებითა და ტყეებითაა მდიდარი. ჰიდროენერჯის წყაროს მთის მდინარეები წარმოადგენენ. მთისწინეთში მათ სახნავები და ზამთრის საძოვრები ჰქონდათ და აქვთ.

ყარაჩას ეკონომიკური განვითარებისთვის ფართო შესაძლებლობები ჰქონდათ. რუსი და ჩრდილო კავკასიელი მეცნიერები თვლიან, რომ ყარაჩასა და მათ მონათესავე ბარყარლების ეთნოგენეზში გარკვეული როლი ჰუნებმა, ბოლგარელებმა, ხაზარებმა, ყივჩალებმა, ოსებმა, თურქულენოვანმა ხალხმა ითამაშეს. ისინი ფიქრობენ, რომ ყარაჩელები და ბალყარლები იმ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდნენ, რომელიც მონღოლების შემოსევებამდე ალანებს ეკავათ. რუსი მეცნიერები რატომღაც ყარაჩაელების სოციალურ ყოფას ფეოდალურ-პატრიარქალურს უწოდებენ, რაც არასწორად მიგვაჩნია. ეს პერიოდი წინაფეოდალური უნდა ყოფილიყო, რომელშიც „პატრიარქალური მონობის ძლიერი გადმონაშთები იყო შეთავსებული“. რუსი მეცნიერების მიერ აღწერილი ასევე „თავისებურ ფეოდალურ“ წყობაში (Народы Кавказа 1960: 244), როგორც ჩანს, ფეოდალური წყობა ბოლომდე მაინც ვერ ჩამოყალიბდა მთელი მისი დამახასიათებელი ნიშნებით.

ბალყარლები კავკასიის მთავარი ქედის ცენტრალურ ნაწილში ბინადრობენ - ყაბარდო-ბალყარეთის ავტონომიური ოლქის - ბაქსანის, ჩეგემის, ჩერეკის (ანუ ბალყარის), ხულამობეზინგის ხეობებში, ასევე ზოგიერთ მთისწინა ბარის დასახლებულ პუნქტებში. ბალყარლების ძირითადი განსახლების რაიონები იყო იალბუზის, ჩეგემის, ზოლსკის რაიონები. რევოლუციამდე ისინი თერგის ოლქის ნალჩიკის ოკრუგში შედიოდნენ. მათი ისტორიული ბედი ნათესაურ ხალხთან - ყარაჩაელებთან იყო დაკავშირებული. ძველად ისინი ერთიან ყარაჩა-ბალყარეთის ხალხს წარმოადგენდნენ. 1959 წლის მონაცემებით, ბალყარების თვითსახელი - ტაულუ (მთიელები) იყო. მდინარე ბაქსანის ხეობის მოსახლეობას ძველთაგან

თვითსახელი - ბახსანჩი ჰქონდა. ჩეგემში განსახლებულები (მდ. ჩერეკის ნაპირზე) - ხოლამელები და ბეზინგები იყვნენ. ჩერეკის ხეობის მოსახლეობა მალყარლებად (ბალყარლები) იწოდებოდა. საბოლოოდ, ეს სახელდება სწორედ XX საუკუნის დასაწყისში მთლიანად მთელ ხალხზე გავრცელდა. ბალყარული ენა თურქული ენის ყივჩაღურ ჯგუფს მიეკუთვნება. დამწერლობა 1924 წ. ჯერ ლათინურ და შემდეგ რუსული ანბანის გამოყენებით შეიქმნა. ბალყარლები მესაქონლეები არიან - ძირითადად მეცხვარეობას, მსხვილ რქოსან პირუტყვს და მეცხენეობას მისდევენ. აქვთ სახნავი, სათიბი და საძოვარი მიწები. თუმცა, საძოვრები XIX საუკუნეში ტაუბიევის გვარს მიუთვისებია. ძირითადად ბალყარელთა საქონელი სათემო საძოვრებზე და მთელი წლის მანძილზე ნავროტულ კვებაზე იმყოფებოდა. ჩრდილო-კავკასიელ მეცნიერთა თვალსაზრისით, საქონლის მნიშვნელოვანი ნაწილი ფეოდალებს - ტაუბიებს და ბასიათებს ეკუთვნოდათ. საუკეთესო საძოვრებიც მათ ხელში ყოფილა. ცნობილი ხდება ისიც, რომ ბალყარელები ყაბარდოელებისგან ქირაობდნენ საძოვრებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში ბალყარეთში გვაროვნულ წყობას - ფეოდალურ-პატრიარქალურს უწოდებდნენ. ფეოდალურ გვარებად - ტაუბიებს და ბასიათებს ასახელებენ, რომელთაც იძულებითი ფორმით მიტაცებული ჰქონდათ საძოვრები. ამ რაიონის მთავარი სიმდიდრე მთისწინა ნაწილის საზაფხულო ალპური საძოვრები, სათიბები და ტყეებია. ასეთი ჩრდილო სტეპური რაიონები მეცხოველეობის განვითარებისთვის არის კარგი. რაც მთავარია, მთისწინა და დაბლობ ზონებს ფართო შესაძლებლობები აქვთ მინათმოქმედებისთვის. გარდა ამისა, რესპუბლიკის მინა მდიდარია ისეთი მასალებით, როგორცაა - ცინკი, ტყვია, ვერცხლი, სპილენძი და სხვა სამშენებლო მასალები და ა.შ. რეგიონის მდინარეები კი, ელექტროენერჯიის უწყვეტი წყაროა (Народы Кавказа 196 : 271-272, 288-299). დაბლობში მთავარი კულტურებია - ფეტვი, ქერი, ქვავი, შვრია, საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდგომ, ხორბალიც. ბოსტნეული

კულტურებიდან - კარტოფილი, კიტრი, პომიდორი, კომბოსტო და სხვ. მოჰყავთ.

ოსები ირონელები ცენტრალური კავკასიის ნაწილში ცხოვრობენ. ჩრდილოეთ ოსეთის მოსახლეობა გეოგრაფიულ-ადმინისტრაციული დაყოფით რუსეთის ფედერაციას განეკუთვნება. რაც შეეხება დიგორელ ოსებს, რომლებიც თავის ქვეყანას სწორედ ასე მოიხსენიებენ, დიგორის ხეობაში ცხოვრობენ. საკუთარ თავს კი დიგორონს უწოდებენ. ამ თვითსახელში გამოკვეთილია მათი თავდაპირველი ტომობრივი სახელი. ძველად ოსები იმ ცალკეული ხეობების მიხედვით სახელდებოდნენ, რომელშიც მათი ტერიტორია იყო - მაგ., ალაგირელი, ქურთათელი და ა.შ. ოსეთის რესპუბლიკის ტერიტორია თერგის აუზში და მის შენაკადებში - ურუხის, არდონის, ფიაგდონის და გიზელდონშია განთავსებული. მრავალფეროვან რელიეფს, ცხადია, კლიმატური სხვადასხვაობა დაყვება - ჩრდილოეთის დაბლობი, ნაწილი მიეკუთვნება „კოვილურ სტეპებს“, ოსურ მთისწინა ფერდობებში კლიმატი უფრო რბილია და ნესტიანი, მთაში კლიმატი ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით იცვლება (Калоев, Такоева, 1960: 291-344).

ოსი მეცნიერის, მაგომეტოვის ვარაუდით ოსეთში 167 ფეოდალური ოჯახი ყოფილა. დიგორში დამოკიდებული გლეხები ხეხესები (გადმოსახლებულნი) ყოფილან. ხეხესები თავის დროზე საკუთარი საცხოვრებელიდან სისხლ-მესისხლეობის გამო სხვა საზოგადოებიდან გადმოსახლებულან. ფეოდალებს - ბადელიატებსა და ალდარებს მხარს ყაბარდოელი ფეოდალებიც უმაგრებდნენ. ამავე დროს, მაგომეტოვი ოსურ ე.წ. ფეოდალურ ტერმინებს გვისახელებს - „თჯკჷ მგგაგ“//სტგრ მგგაგ” (Магаметов 196 : 404), რომლებიც ასე ითარგმნება - „ძლიერი გვარი“, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ისინი ფეოდალები კი არა, თარეშით გამდიდრებული ძლიერი გვარის წარმომადგენლები იყვნენ.

რაჭის ქედის ჩრდილოეთი ფერდობები საკმაოდ ინტენსიურადაა ათვისებული სასოფლო-სამეურნეო თვალსაზრისით.

ამ რაიონში თავმოყრილია რაჭა-ლეჩხუმის სახნავი მიწების და სათიბების მნიშვნელოვანი ფართობი - ასხის, ხვამლის მასივზე, ხისათას მთაზე, სადაც სუბალპური საძოვრების განმარტოებული ფრაგმენტებია. ამ ფიზიკურ-გეოგრაფიული რაიონის საკმაო ნაწილი ტყითაა დაფარული, რომელსაც ნაწილობრივ სამეურნეო მნიშვნელობა აქვს. მარცვლეულის მეურნეობა - ყოველთვის ძალზე ჩამორჩენილი იყო. ნათესთა ფართობი პატარ-პატარა ნაკვეთებად იყო გაფანტული და სასაქონლო პროდუქციას არ იძლეოდა. მოსახლეობას საკუთარი მარცვლეული წლიურ სარჩოდაც არ ჰყოფნიდა და იგი საქართველოს სხვა რაიონებიდან და ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოჰქონდათ. მალალ-მთიანი რაიონების მოსახლეობა მეცხოველეობას მისდევდა და ძირითადად ამით ირჩენდა თავს. ამასთან ერთად, ღების, ჭიორას და გლოლას მაცხოვრებლები ზაფხულის პერიოდში გამხდარ საქონელს ჩრდილოეთ კავკასიელი მწყემსებისგან ყიდულობდნენ, ასუქებდნენ და შემდეგ ონისა და ქუთაისის ბაზრებზე ჰყიდდნენ (ნაჭყებია 1961: 5, 7). აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ რაჭის ოჯახის ქალები საკმაოდ შრომისმოყვარენი იყვნენ, ისინი მთელი ზამთრის განმავლობაში, სანამ მათი ქმრები გარე სამუშაოებზე სარჩოს საშოვნელად სამუშაოდ მიდიოდნენ, ისინი მამაკაცების საქმეებსაც აკეთებდნენ, იღებდნენ მოსავალს, საქონელს უვლიდნენ და ოჯახის საქალებო საქმესაც აკეთებდნენ (Майсурадзе 1897: 211).

საინტერესოა ს. მაკალათიას მიერ ფიქსირებული მასალა რაჭველების ვაჭრობასთან დაკავშირებით. იგი წერს - რაჭველები საქონლით ვაჭრობას ეწევიან. გლეხები, საზამთრო საკვების სიმცირის გამო, იალალებზე ნასუქ პირუტყვს მოგებით ჰყიდდნენ. სამაგიეროდ გაზაფხულზე ამავე ფულით ნაზამთრო საქონელს იაფად ყიდულობდნენ. ბალყარეთიდან რაჭველებს საქონლის ჯოგები გადმოჰყავთ და ონში მოგებით ჰყიდიან. ამ მხრივ უნარს განსაკუთრებით ღებელები იჩენენ, რომლებიც გადადიან ჩრდილო კავკასიაში, ალაგირში, კისლოვოდსკში, ნალჩიკში

და შინაური პირუტყვითაც იქ ფიზიკურ შრომას ეწევიან და ვაჭრობენ. ამით აიხსნება, რომ ლებლებმა საკმაოდ კარგად იციან მათი ენა და ჭირნახულის დაბინავებისთანავე სამუშაოდ და სავაჭროდ ჩრდილოეთისკენ მიემშურებიან, სადაც ზამთრის განმავლობაში მუშაობენ და თავსაც ინახავენ. გაზაფხულზე ზოგი მათგანი მონაგები ფულით თუ საქონლით ისევ შინისკენ ბრუნდება, რომლისთვისაც კავკასიონის ყინულოვანი ქედის ფეხით გადასვლა მხოლოდ ერთი დღის საქმეა. ამდენად, ეკონომიკურად მთის რაჭა უმთავრესად ჩრდილო-კავკასიაზეა დამოკიდებული, საიდანაც ჭირნახული გადმოაქვთ და საქონლის ჯოგები გადმოჰყავთ. სწორედ ასეთი ფულით არსებობენ მთის რაჭველები (მაკალათია, 1987: 45-47).

მთის რაჭის მოსახლეობას ძველთაგან ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილო კავკასიელ მთიელებთან. ეს ურთიერთობა ერთი მხრივ საულელტეხილო გზებით მყარდებოდა. მთა რაჭის მოსახლეობისთვის უფრო ძნელი იყო ქუთაისში მგზავრობა, ვიდრე დიგორში და ბაღყარეთში გადასვლა. ქუთაისში ჩასვლას ცხენ-ურმით 7-8 დღე უნდებოდა. მთის რაჭიდან ჩრდილოეთ კავკასიისკენ კი, ხუთ ადგილზე გადიოდა გზა. რაჭველები ჩრდილო კავკასიაში ზამთარ-ზაფხულ ფეხით გადადიოდნენ უღალტეხილზე და ტვირთი ცხენების, ჯორების, სახედრების და დაქირავებული მებარგულების საშუალებით გადმოჰქონდათ. ჩრდილო კავკასიაში გადასვლას თოვლიან-ყინულიან გზაზე მხოლოდ ერთ დღეს ანდომებდნენ (რეხვიაშვილი 1977: 14-15, 19).

ზემოთქმულის ფონზე აუცილებელია მთის რაჭის მოსახლეობის ყველა იმ სოციალურ საკითხში გარკვევა, რომელიც ასე თუ ისე ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან ურთიერთობას არეგულირებდა. ეს ჩვეულებითი წესები იყო - სტუმარმასპინძლობის და ამ წესიდან გამომდინარე „კერძ-მოკეთებითი“ ჩვეულება, ბავშვის გამვილებისა და აღზრდის ხალხური წესები, გლოვისა და დაკრძალვის წესებში ურთიერთმონანილეობა, ურთიერთქცევის განსაკუთრებული ნორმები და რაც მთავარია,

ურთიერთდახმარება.

სტუმარმასპინძლობის ინსტიტუტი შუა და გვიან შუა საუკუნეების პერიოდში კავკასიის ხალხებისთვის უნივერსალური მოვლენა იყო. იმ დროისთვის სოფლების მმართველობის სუსტად განვითარების, გზების, ტრანსპორტის და სასტუმროების უქონლობის ფონზე, სტუმარმასპინძლობის ჩვეულება ნამდვილად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.

სხვადასხვა ეთნიკური ერთობის წარმომადგენლები, გარდა იმ კეთილშობილური ნიშნისა, რომელთაც დალლილ და გზაბნეულ მგზავრს ეხმარებოდნენ, ამ ჩვეულების წყალობით საერთო ადამიანურ-ზნეობრივ ნორმებსაც წარმოაჩენდნენ. გარდა ამისა, მათ კარგად ჰქონდათ გააზრებული, რომ სხვა დროს იგივე მდგომარეობაში ყოფნა მათაც მოუწევდათ. მით უმეტეს, ორივე მხარისთვის უღელტეხილის ფეხით გადალახვის შემდეგ ბედნიერება იყო, როდესაც მეორე მხარეს კეთილგანწყობილი ოჯახი ხვდებოდათ.

საყურადღებოა ის, რომ ჩრდილო კავკასიურ სოფლებში ცენტრ ადგილზე, სადაც მრავალწლიანი ხეები იდგა, შემთხვევითი სტუმრებისთვის თავშესაფარს აკეთებდნენ. თავშესაფარი მართალია ფიცრულს წარმოადგენდა, მაგრამ უზრუნველყოფილი იყო სკამებით, მაგიდით, წყლით, საკვებით და სხვა საჭირო ნივთებით. კავკასიელები ფიქრობდნენ, რომ ღამით სოფელზე გამავალ დაგვიანებულ მგზავრს შეეძლო იქ დასვენება. ჩრდილო კავკასიელთა და მით უმეტეს, ადიღების, ჩერქეზების, აფხაზების მოსახლეობისთვის დამახასიათებელი იყო ჭიშკართან ოთახის ე.წ. „სასტუმროს“ მშენებლობა, რომელიც აუცილებლად კომფორტულად ეწყობოდა. ერთ-ერთ რომელიმე ოჯახში მოხვედრილ სტუმარს მთელი სოფელი პატივისცემით ხვდებოდა. სინამდვილეში, ეს სტუმარი სოფლის სტუმრად ითვლებოდა. მეზობლები მასპინძელს სხვადასხვა საკვებით ეხმარებოდნენ. არ ტოვებდნენ სტუმარს მარტო, ცდილობდნენ მისი ყურადღება მიექცრათ - მიდიოდნენ რიგ-რიგობით სტუმართან და

სხვადასხვა მონათხრობი ამბებით ართობდნენ. მეზობლები საკვებით გამასპინძლების დღეებსაც ინანილებდნენ. ასე რომ, სტუმარმასპინძლობა და მასთან დაკავშირებული უფლებამოვალეობანი მკაფიოდ იყო განსაზღვრული. სტუმრობის დროს ორივე მხარეს სრული გარანტია ჰქონდათ, რომ მასპინძელი სტუმარს თავისი სიცოცხლის ფასადაც კი დაიცავდა.

ეთნიკურად განსხვავებული სხვადასხვა ქვეყნის წარმომნადგენლები დამეგობრების შემდგომ „კერძ-მოკეთებები“ ხდებოდნენ. კერძ-მოკეთებობის ჩვეულების პირობებში მათი ურთიერთობა უკვე ნათესაურ დონეზე აღიოდა, ამიტომ აუცილებელი იყო კერძებთან ურთიერთ ხშირი მიმოსვლა და ერთმანეთისადმი ყურადღება. ასეთი დაახლოების შემდეგ მათ ერთმანეთის მიმართ განსაკუთრებული ქცევის წესები უყალიბდებოდათ. ზოგჯერ „კერძ-მოკეთებაში“ შექმნილი ოჯახი უფრო ახლობელი ხდებოდა. ისინი ცდილობდნენ ხშირად მოეკითხათ ერთმანეთი, თუ საჭირო გახდებოდა ერთმანეთს დახმარებოდნენ, როგორც ეკონომიკურად, ისე შრომის თვალსაზრისითაც. ასე მაგ., კავკასიის ქედზე გადასვლა-გადმოსვლის დროს შესაძლებელი იყო პიროვნების მიმართ არალოიალურად განწყობილ ადამიანს ჩასაფრებოდნენ და გაეძარცვათ იგი. ამიტომ, კერძ-მოკეთებები ქედზე გადასვლის მომენტში ერთმანეთს აუცილებლად აცილებდნენ.

ქართველ, რაჭველ მთიელებსა და ჩრდილო კავკასიელებს შორის ბავშვის დაბადებას ჩვეულებრივ სიხარულით ხვდებოდნენ. მით უმეტეს, მნიშვნელოვან მოვლენად ვაჟის დაბადება ითვლებოდა. რაჭის ფეოდალურ ოჯახში დაბადებულ ბავშვს უსათუოდ გლეხის ოჯახში აძიძავებდნენ. თავდაპირველად, ძიძის ოჯახს ფეოდალი ჩვეულებრივ ძროხას აჩუქებდა და ამით ეხმარებოდა, მაგრამ ბავშვის ნამდვილი მშობლები მის სრულწლოვანებამდე გამზრდელების და შვილის გაზრდის საქმეში საერთოდ არ ერეოდნენ. რაჭულ ოჯახში გოგოს გაძიძავებაც იცოდნენ. ეს ჩვეულება რაჭის ჩრდილო კავკასიელმა

მეზობლებმა და ქართველებმა, მათი ოჯახების, ე.ი. არაერთნაირი ეთნიკური ოჯახების დასაახლოვებლადაც გამოიყენეს. ჩრდილო კავკასიაში ამ ჩვეულებას „ათალიკობა“ ეწოდებოდა. ათალიკი თურქული სიტყვაა და იგი ასე ითარგმნება: ათა - მამა, ანუ წინაპარი; ლიკ - სუფიქსია; ათალიკ - გამზრდელს, დამრიგებელს ნიშნავს.

მთის რაჭიდან ყარაჩას, ბალყარულსა და ოსის ოჯახებში ხშირად ვაჟებს აძიძავებდნენ. ბუნებრივია, მცირეწლოვანი ვაჟი ჯერ ძიძის მეთვალყურეობის ქვეშ იზრდებოდა. მას განსაკუთრებული ყურადღება და მოვლა-პატრონობა ჰქონდა. როგორც კი ვაჟი წამოიზრდებოდა, იგი მამამძუძის მუდმივი ყურადღების ქვეშ გადადიოდა. შვიდი წლის ვაჟის გაზრდაში ოჯახის ყველა მამაკაცი იღებდა მონაწილეობას. მამაკაცებს ყველა საქმეზე ბავშვი თან მიჰყავდათ, მათ შორის, უძველესი დროიდან მათში დამკვიდრებულ მეკობრულ თარეშშიც. შვიდი წლიდან ვაჟს მამამძუძე ცხენზე ჯდომას ასწავლიდა, უვითარებდა შრომით ჩვევებს, მიჰყავდა სანადიროდ, ასწავლიდა იარაღის ხმარებას. ნადირობის დროს მას ყურადღების კონცენტრირებას, გამოცდილებას და პროფესიულ ოსტატობას უვითარებდა. მამამძუძე ცდილობდა ვაჟი უშიშარი და ვაჟკაცური გაეზარდა. ცხადია, ოსეთში, ყარაჩაში თუ ბალყანეთში გაძიძავებული ვაჟი, როგორც მათ ენასა, ისე წეს-ჩვეულებებსაც ითვისებდა. ეს მოვლენა ქართულ და ჩრდილო კავკასიურ ოჯახებს აახლოებდა. სრულწლოვან ვაჟს ქართული ოჯახი სიხარულით ხვდებოდა. მანამდე მისთვის ცხენს, თოფს და სხვა იარაღს იძენდა და მამამძუძის ოჯახში აგზავნიდა მისთვის. ოჯახში დაბრუნებული ვაჟი თავის გამზრდელებთან უკვე არასოდეს წყვეტდა კავშირს. მას თავის ძიძიშვილებთანაც და-ძმური ურთიერთობა უყალიბდებოდა. ცხადია, მათთან ურთიერთობაში იგი იქ შეთვისებულ ენასაც კარგად იყენებდა. თავისთავად ცხადია, მათი ურთიერთობა გარკვეულ ურთიერთვალდებულებებზე იყო დამყარებული. ათალიკი თავისი აღზრდილისადმი ყურადღებას

ჩინდა, აღზრდილიც ვალდებული იყო თუ მამამძუძესა და ძიძას დასჭირდებოდა, გაზრდილი გვერდით უნდა დასდგომოდა და დახმარებოდა. ასეთივე დახმარება უნდა გამოეჩინათ გამზრდელებსა და მამამძუძის შვილებსაც მის მიმართ.

ჩრდილო კავკასიელი „კერძ-მოკეთეები“, როგორც აღვნიშნეთ, თავიანთი დაახლოებული ქართველი ოჯახების და პირიქით, ქართველები კავკასიელების ჭირსა და ლხინს ინანილებდნენ. ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად, ცნობილი ხდება, რომ ჩრდილო კავკასიელები და მთის რაჭის ქართველები დაკრძალვის წესებმაც გარკვეულად დაახლოვა. ან ქართულ, ან ჩრდილო კავკასიურ მეგობრულ ოჯახში ერთ-ერთი წევრის გარდაცვალება ორივე ოჯახის მწუხარებას იწვევდა. ოჯახის რომელიმე წევრის გარდაცვალების შესახებ გარდაცვლილის ოჯახი მეგობრულ ოჯახს დაკრძალვის დღეს აუცილებლად ატყობინებდა. მიუხედავად რელიგიური სხვაობისა, ორივე მხარე ცდილობდა, როგორც ქართული, ისე ჩრდილო კავკასიური „კერძ-მოკეთეები ერთმანეთთან მისულიყვნენ და მათ მიმართ კეთილგანწყობა გამოემჟღავნებინათ. დაკრძალვის დღეს ისინი ერთმანეთთან მიდიოდნენ, მაგრამ არა ხელცარიელნი. ისინი ერთმანეთის ურთიერთდახმარებასაც ცდილობდნენ. დასაწყისისთვის მათი დახმარება ნატურალური იყო, მაგრამ მოგვიანებით მათ მცირეოდენი ფულით დახმარება დაიწყეს. კერძ-მოკეთეებს, როგორც ორმოცზე, ისე წლის თავზეც პატიუებდნენ.

ამდენად, ქართველი და ჩრდილო კავკასიელი ხალხის კეთილშობილური, მეგობრული თუ ხელოვნური დანათესავების ეს ხალხური ჩვეულებები, რომელიც შუასაუკუნეებიდან მომდინარე იყო და მრავალი საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა, ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისში, სამწუხაროდ, რუსეთის აგრესიული ჩარევით ყველაფერი მიზანმიმართულად გადაიზარდა დაპირისპირებებში და შეიარაღებულ კონფლიქტებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Народы ..., 1960 — Народы Кавказа, I, М., 1960.

ანთაძე 1961 - კ. ანთაძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი, გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, თბ., 1961.

ბახია 2021 - ს. ბახია-ოქრუაშვილი, ქართველი სალხის ეთნოკულტურული ურთიერთობები დასავლეთ კავკასიის ხალხებთან (სოციალური ურთიერთობები), კეკ, XXI, თბ., 2021.

„დროება“ 1960 — „დროების“ კორესპონდენცია რაჭიდან, „დროება“, 1862, №48.

იობაშვილი, 1983 - გ. იობაშვილი, დასავლეთ საქართველოს ქალაქები XIX საუკუნის რეფორმამდელ პერიოდში, თბ., 1983.

მაკალათია 1987 - ს. მაკალათია, მთის რაჭა, თბ., 1987.

ნაჭყებია 1961 - ნ. ნაჭყებია, რაჭა-ლეჩხუმის მეურნეობის განვითარებისა და განლაგების ზოგადი დახასიათება, ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, თბ., 1961.

რეხვიაშვილი 1977 - ს. რეხვიაშვილი, ქართველ და ჩრდილო კავკასიელ მთიელთა მეგობრობის ისტორიიდან, თბ., 1977.

საქართველოს ისტორიის ..., 1970 - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970.

„ქართლის ცხოვრება“, 1973 — „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973.

ქსე 1984 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 8, თბ., 1984.

ჯავახიშვილი 1983 - ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983.

ჯაოშვილი 1960 - ვ. ჯაოშვილი, რაჭა-ლეჩხუმის მოსახლეობა და ქალაქები, ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, თბ., 1960.

Калоев, Такоева 1960 – Калоев Б., Такоева Н., Народы Кавказа, I, М., 1960.

Ломидзе, 1897 – Ломидзе М., По Рионскому ущелью, СМОМПК, вын XXII, Тифлис, 1897.

Магометов 1968 – Магометов А. Х., Культура и быт осетинского народа. Орджоникидзе, 1968.

Майсурадзе 1897 – Майсурадзе Л. Гебские сельское общество, СМОМПК, вын, КСИИ, Тифлис, 1897.

Народы 1960 – Народы Кавказа, I, М., 1960.